

Magdalena Majchrzak
Uniwersytet Szczeciński

Rola sektora usług w procesie produkcji i reprodukcji społecznej

Rola sektora usług w gospodarce narodowej może zostać określona jedynie po analizie jego wpływu na proces rozwoju społeczno-gospodarczego. Usługi, w dużym stopniu warunkując postęp ekonomiczny, społeczny i kulturalny, pozostają w ścisłym związku z przemianami społeczno-gospodarczymi. „Rozwój sfery usług jest pewną prawidłowością rozwoju gospodarczego, a stopień rozwoju usług jest jednym z wykładników społecznego i gospodarczego postępu”¹. Dlatego też ekonomiczną funkcję usług należy uznać za czynnik niezbędny w procesie produkcji i reprodukcji społecznej. Przejawia się to we wszystkich fazach społeczno-gospodarczych: produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji.

Jako pierwsi całość procesu produkcyjnego starali się zbadać fizjokraci. Jednakże ani oni, ani kolejne teorie procesu reprodukcji nie uwzględniały w swojej treści produkcji usług. F. Quesnay, tworząc w 1758 r. tablicę ekonomiczną, przyjął pewne założenia upraszczające – istnienie trzech klas (produkcyjnej, właścicieli i jałowej), stałość cen odzwierciedlających porządek naturalny (ekwiwalentna wymiana), reprodukcję prostą i brak rynku zewnętrznego². Przy takich założeniach Quesnay, badając wpływ rolnictwa na roczną reprodukcję prostą uznał, iż jest ono źródłem bogactwa francuskich prowincji. Sytuację tą można przeanalizować na rysunku 1. prezentującym tablicę ekonomiczną F. Quesnaya.

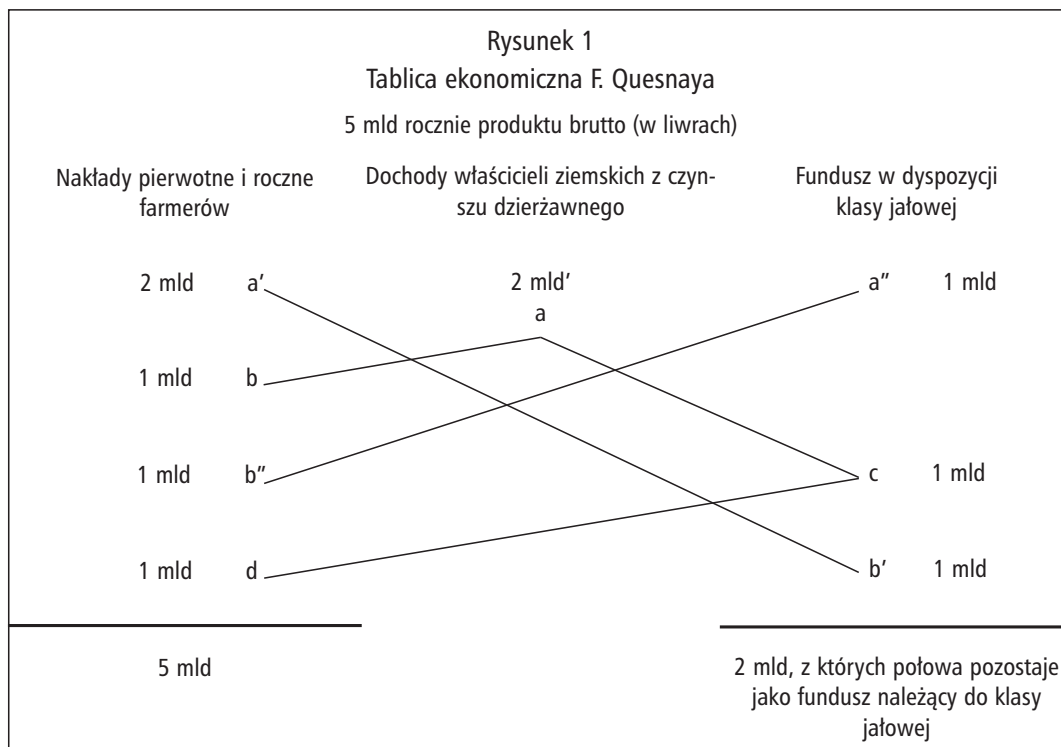
Na rysunku 1 przyjęto założenie, iż stan wyjściowy odpowiada sytuacji po żniwach, gdzie roczny produkt brutto obejmujący produkty żywnościowe i surowce wynosi 5 mld liwrów, z czego 4 mld przypada na żywność, a 1 mld na surowce. Właściciele mają do dyspozycji 2 mld liwrów uzyskane z renty dzierżawnej od klasy produkcyjnej. Zgodnie z rysunkiem proces reprodukcji przebiega w następujących fazach:

Faza I (linia a–b) – właściciele kupują u farmerów żywność za 1 mld liwrów – produkty otrzymują właściciele, a farmerzy pieniądze,

Faza II (linia a–c) – transakcja między właścicielami, do których płyną towary, a rzemieślnikami, do których płyną pieniądze,

¹ M. Rylke, *Organizacja usług w gospodarce narodowej*, PWE, Warszawa 1970, s. 26.

² Szerzej na ten temat: Z.B. Romanow, *Historia myśli ekonomicznej w zarysie*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1999, s. 41–42.

Źródło: W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa 2000, s. 133.

Faza III (linia c–d) – klasa jałowa kupuje u farmerów żywność za wcześniej otrzymany 1 mld liwrów, podczas gdy farmerzy mają już 2 mld liwrów dochodu,

Faza IV (linia a'–b') – farmerzy kupują u klasy jałowej potrzebne narzędzia za 1 mld liwrów,

Faza V (linia a'–b') – klasa jałowa kupuje surowce u farmerów za 1 mld liwrów.

Faza V kończy proces reprodukcji prostej, stan początkowy jest równy końcowemu, a wszystkie fazy cyrkulacji produktów i pieniądza można powtórzyć.

Mimo uproszczonych założeń tablica ekonomiczna stanowiła swego rodzaju model funkcjonowania gospodarki, co znalazło wyraz w późniejszych schematach K. Marksa i tablicy W. Leontiefa³. K. Marks stworzył w 1863 r. schematy reprodukcji jedynie materialnych środków konsumpcji i produkcji. Podobnie jak A. Smith uważał on bowiem, że efektem działalności gospodarczej są wyłącznie produkty materialne. Działalność usługowa została wyłączona z fazy produkcji i przeniesiona do fazy konsumpcji bogactwa narodowego. Niektóre usługi, w tym handel i transport, traktowano natomiast jako nieodłączną część procesu technologicznego produkcji. Taka koncepcja roli usług w procesie reprodukcji społecznej

³ Wasyli Leontief w 1973 r. otrzymał nagrodę Nobla „za rozwój metody nakładów-wyników i jej zastosowanie w ważnych problemach gospodarczych”. Analiza międzygałęziowa Leontiefa pozwala obliczyć zmiany popytu na dane dobro jak i na dobra innych sektorów oraz prześledzić mechanizm rozchodzenia się tego wpływu. Por. J. Brémond, M. Salort, *Leksykon wybitnych ekonomistów*, PWN, Warszawa 1997, s. 133.

została zaadoptowana w gospodarce socjalistycznej. Natomiast we współczesnej myśli ekonomicznej dominuje pogląd zakładający równorzędność sektora usług w stosunku do sektorów produkcyjnych (I i II) w procesie tworzenia bogactwa narodowego.

Usługi pełnią bardzo istotną funkcję w sferze produkcji. Polega ona na zapewnieniu dostawy sprawnych środków pracy, podnoszeniu kwalifikacji zatrudnionych i umożliwieniu im regeneracji. Faza podziału z kolei określa, jaka część usług przeznaczona jest na konsumpcję indywidualną, a jaka na konsumpcję zbiorową. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż część potrzeb może być zaspokajana tylko w ramach konsumpcji zbiorowej (zapewnienie bezpieczeństwa, utrzymanie wymiaru sprawiedliwości) lub w ramach konsumpcji zbiorowej i indywidualnej (oświata, ochrona zdrowia). Podejmowanie decyzji o strukturze wolumenu i wielkości tych usług należy do państwa, ponieważ zapobiega to wielu niepożądanym zjawiskom kreowanym przez tą część społeczeństwa, która skłonna jest nadmiernie oszczędzać na przykład na ochronie zdrowia, oświacie czy kulturze. Fazą wiążącą produkcję i podział usług z ich konsumpcją jest wymiana, w której za pośrednictwem pieniądza dochodzi do sprzedaży i zakupu usług. W sferze konsumpcji funkcja usług polega na przyspieszeniu tempa wzrostu stopy życiowej społeczeństwa. Usługi bowiem w dużym stopniu wpływają na strukturę spożycia. Zaspokojenie potrzeb przez towary może wykształcić w społeczeństwie nowe potrzeby zaspokajane przez usługi. Dlatego często w literaturze przedmiotu można spotkać pogląd o konieczności, po osiągnięciu pewnego poziomu gospodarczego, szybszego rozwoju usług aniżeli produkcji dóbr.

Wynikiem analizowanego procesu reprodukcji społecznej jest produkt narodowy, do którego pomiaru mogą być stosowane dwa systemy⁴:

- system bilansów materialnych (Material Produkt System – MPS),
- system rachunkowości społecznej lub system rachunków narodowych (System of National Accounts – SNA).

Pierwsza wersja SNA została opublikowana w 1953 r. Następnie system ten był wielokrotnie udoskonalany, gruntowna zmiana została dokonana w 1968 r. przez R. Stone'a, a ostatnie modyfikacje pochodzą z 1990 r. Generalnie należy stwierdzić, iż wszystkie zmiany SNA zmierzają w kierunku dostosowania systemu rachunków do zmienionych warunków gospodarki światowej, rodzących nowe potrzeby sprawozdawcze i analityczne. W SNA model gospodarki narodowej jest przedstawiony w formie systemu rachunków produkcji, spożycia, akumulacji

⁴ Różnice między SNA i MPS były przedmiotem licznych analiz. Zasadnicza różnica wynika ze sposobu definiowania działalności produkcyjnej. W SNA działalnością produkcyjną jest wszelka działalność odnosząca się do produkcji dóbr i usług (produktów). W MPS produkcja materialna ograniczona jest do wytwarzania dóbr i usług materialnych (związanych z produkcją tych dóbr, np. usługi transportowe, remontowe). Stąd też większość rodzajów usług w MPS zaklasyfikowana jest do sfery poza produkcją materialną, nie tworzącej produktu narodowego. Różnice w rachunkach produkcji obu systemów powodują, że inna jest treść także pozostałych rachunków, przede wszystkim spożycia i wartości dodanej. Por. Ł. Tomaszewicz, *Metody analizy input-output*, PWE, Warszawa 1994.

Tabela 1

Produkt krajowy brutto według sektorów instytucjonalnych* w Polsce (w % wg cen bieżących)

Sektor	Lata				
	2000	2001	2002	2003	2004
Przedsiębiorstw	39,78	38,98	38,66	39,41	40,80
Instytucji finansowych i ubezpieczeniowych	4,41	4,00	3,59	3,56	3,52
Instytucji rządowych i samorządowych	13,47	14,23	14,25	14,05	13,37
Gospodarstw domowych	30,19	30,81	30,74	30,02	29,67
Instytucji niekomercyjnych	1,12	1,16	1,19	1,22	1,19

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2005, s. 679.

* Sektor przedsiębiorstw tworzą osoby prawne, jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą (z wyłączeniem indywidualnych gospodarstw rolnych) oraz zakłady budżetowe i gospodarstwa pomocnicze jednostek budżetowych prowadzące działalność gospodarczą m.in. w zakresie: rolnictwa, zaopatrywania w energię elektryczną, gaz, wodę, handlu, transportu, łączności.

Sektor instytucji finansowych i ubezpieczeniowych obejmuje podmioty gospodarcze zajmujące się pośrednictwem finansowym i pomocniczą działalnością finansową oraz zajmujące się ubezpieczeniami.

Sektor instytucji rządowych i samorządowych tworzą jednostki i zakłady budżetowe oraz zakłady pomocnicze jednostek budżetowych, z wyjątkiem zaliczonych do sektora przedsiębiorstw, a także środki specjalne jednostek budżetowych i fundusze celowe oraz podmioty, których głównym źródłem finansowania są dotacje z budżetu państwa.

Sektor gospodarstw domowych tworzą osoby fizyczne prowadzące indywidualne gospodarstwa rolne oraz pracujące na własny rachunek poza indywidualnymi gospodarstwami rolnymi, z liczbą pracujących do 5 osób, a także osoby fizyczne uzyskujące dochód z pracy najemnej.

Sektor instytucji niekomercyjnych obejmuje organizacje społeczne, partie polityczne, organizacje związków zawodowych, stowarzyszenia, fundacje, jednostki organizacji wyznaniowych.

Tabela 2

Wartość dodana brutto według sektorów w 2003 roku (w odsetkach wg cen bieżących)

Państwo	Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	Przemysł i budownictwo	Usługi i zarządzanie
Francja	2,6	23,8	73,6
Belgia	1,3	24,7	74,0
Grecja	6,7	22,5	70,8
Niemcy	1,1	28,6	70,3
Rosja	7,0	37,9	55,1
Stany Zjednoczone	1,6	22,8	75,6
Japonia	1,3	29,1	69,6
Węgry	3,3	30,6	66,1
Polska	4,4	29,6	66,0

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2005, s. 807.

i wymiany z zagranicą⁵. Na podstawie danych zawartych w rachunkach narodowych można przeprowadzić analizę input-output, której twórcą jest W. Leontief. W strukturze modelu input-output, w przeciwieństwie do tablicy ekonomicznej F. Quesnaya, zostały uwzględnione usługi. Obecnie w Polsce stosowany jest system SNA, który umożliwia dokonywanie porównań międzynarodowych.

Wynikiem procesu reprodukcji społecznej jest produkcja globalna, będąca sumą produkcji całkowitej produktów materialnych i niematerialnych (usług) wszystkich sektorów instytucjonalnych – sektora przedsiębiorstw, instytucji finansowych i ubezpieczeniowych, instytucji rządowych i samorządowych, gospodarstw domowych, instytucji niekomercyjnych oraz podmiotów gospodarczych będących własnością jednostek zagranicznych⁶. Przedstawiony układ⁷ daje możliwość diagnozowania gospodarki narodowej i przebiegających w niej procesów produkcji, spożycia, akumulacji, a także wymiany z zagranicą – umożliwia zatem prowadzenie rachunków według metodologii SNA. Do oceny sprawności poszczególnych sektorów, a tym samym i całej gospodarki, może służyć wartość wskaźnika PKB, co prezentuje tabela 1.

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, iż istnieje tendencja do małego wzrostu udziału przedsiębiorstw w tworzeniu PKB. Dzieje się tak za sprawą wielu istotnych zmian zachodzących na różnych rynkach. Na przykład stworzenie możliwości świadczenia niektórych rodzajów usług komunalnych przez przedsiębiorstwa prywatne udowodniło, iż prowadzenie tego typu działalności może przynosić dochód.

Na drugim miejscu plasuje się sektor gospodarstw domowych, który jednak stopniowo zmniejsza swój udział w tworzeniu PKB. Wynika to m.in. ze zmiany struktury przedsiębiorstw z małych, liczących do 5 osób, na większe, co spowoduje automatyczne przeniesienie ich do sektora przedsiębiorstw. Trzecie miejsce w tworzeniu PKB zajmują instytucje rządowe i samorządowe, które przede wszystkim jednak konsumują PKB.

⁵ Statystyka SNA obejmuje rachunki produkcji, spożycia, akumulacji i wymiany z zagranicą. Wyraźnie podkreśla się w niej dualny charakter obserwacji statystycznej:

- 1) aspekt rzeczowy – statystyka działalności i produktów-sektory działalności, produkty,
- 2) aspekt finansowy – statystyka finansowa – instytucje.

W SNA w sposób wyczerpujący zdefiniowane zostały poszczególne kategorie systemu, tj. rodzaje i przedmioty transakcji, sektory instytucjonalne i sektory działalności, co pozwala na ich uporządkowanie zgodnie z przyjętymi klasyfikacjami. Szczegółową analizę systemu SNA wraz z możliwościami jego zastosowania można znaleźć w publikacji Ł. Tomaszewicz, *Metody analizy input-output*, PWE, Warszawa 1994.

⁶ Sektory instytucjonalne wyróżniono na podstawie: *Mały Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa 1999, s. 322. Oprócz wymienionej struktury gospodarki B. Winiarski wyróżnia jeszcze trzy inne układy: rodzajowy, przestrzenny i własnościowo-podmiotowy (por. B. Winiarski, *Polityka gospodarcza*, PWN, Warszawa 2000, s. 100–101).

⁷ Obecnie dane statystyczne dotyczące rachunków narodowych grupowane są w trzech przekrojach:

- 1) w układzie Europejskiej Klasyfikacji Działalności, bazującej na teorii trzech sektorów,
- 2) według sektorów instytucjonalnych,
- 3) według sektorów publicznych

Por. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2000, s. XXXI.

Tabela 3
Zatrudnienie w poszczególnych sektorach w wybranych krajach UE i w Polsce w 1990 i 2003 roku
(w % ogółu pracujących)

Kraj \ Sektor	Rolnictwo		Przemysł i budownictwo		Usługi	
	1990	2003	1990	2003	1990	2003
Belgia	2,7	1,8	28,3	24,8	69,0	73,4
Dania	5,6	3,0	27,5	23,8	66,9	73,2
Niemcy	4,2	2,5	40,3	31,1	55,5	66,4
Grecja	23,9	15,8	27,7	22,5	48,4	61,7
Hiszpania	11,8	5,6	33,4	30,6	54,8	63,8
Francja	5,6	4,1	29,6	25,4	64,8	70,5
Irlandia	15,0	6,5	28,6	27,8	56,4	65,7
Włochy	8,9	4,9	32,3	31,7	58,8	63,4
Portugalia	17,9	12,5	34,5	32,2	47,6	55,3
Wielka Brytania	2,1	1,3	32,3	23,2	65,6	75,5
Polska	25,2	18,4	37,0	28,6	35,8	53

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2005, s. 771.

Niepokojący jest malejący udział w tworzeniu PKB instytucji finansowych i ubezpieczeniowych. Najniższy udział w wytwarzaniu PKB ma sektor instytucji niekomercyjnych, co wydaje się być słuszne. Instytucje te nie powinny zasadniczo prowadzić działalności gospodarczej

Przedstawione dane statystyczne mają charakter przybliżony, niemniej pozytywnie należy ocenić fakt uwzględniania usług w tworzeniu PKB. Jest to tym bardziej istotne, iż udział tej sfery w tworzeniu PKB jest w Polsce narastający. Potwierdzeniem wzrostu znaczenia sektora usług są dane dotyczące wybranych państw.

Ze względu na niejednorodność sektora usług trudno jest na podstawie częściowych danych wyciągać wnioski natury ogólnej, dotyczące trendów rozwojowych. Z tabeli 2. wynika, iż najwyższy udział usług w wartości dodanej brutto występuje w Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz w krajach UE. Ten stan rzeczy może być efektem oferowania przez państwa unijne produkcji wysoko przetworzonej, której istotnym elementem są dodatkowe usługi (serwis, transport).

Potwierdzeniem tego, iż usługi są najważniejszym sektorem gospodarki w państwach członkowskich UE jest nie tylko wartość wytwarzanego PKB, ale i wielkość zatrudnienia (por. tabela 3).

Z danych zamieszczonych w tabeli 3 wynika, iż w większości krajów UE ponad 60% ogółu zatrudnionych pracuje w sektorze usług. Wskaźnik ten jest nieco niższy jedynie w krajach uznawanych za najbiedniejsze w UE – Grecji i Portugalii. Wzrost zatrudnienia w sektorze usług wiąże się także z postrzeganiem sektora trzeciego jako nowoczesnego i prestiżowego.

Powyższe rozważania dowodzą, iż rozwój sektora usług należy uznać za proces trwały. Podkreślić jednak należy, iż podstawą egzystencji, a co za tym idzie i wzrostu PKB, musi być produkt, a usługi jedynie go uszlachetniają lub umożliwiają korzystanie z niego. Rozwój sektora usług jest jedną z tendencji występujących we współczesnych gospodarkach. Sektor usług jest wielkim obszarem aktywności ludzkiej, o czym świadczą spełniane przez niego różnorodne funkcje.

Bibliografia

- Brémond J., Salort M., *Leksykon wybitnych ekonomistów*, PWN, Warszawa 1997.
Mały Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa 1999.
Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, Warszawa 2000.
Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, Warszawa 2005.
Romanow Zb.B., *Historia myśli ekonomicznej w zarysie*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1999.
Rylke M., *Organizacja usług w gospodarce narodowej*, PWE, Warszawa 1970.
Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa 2000.
Tomaszewicz Ł., *Metody analizy input-output*, PWE, Warszawa 1994.
Winiarski B., *Polityka gospodarcza*, PWN, Warszawa 2000.

Summary

THE ROLE OF THE SERVICE SECTOR IN THE PROCESS OF SOCIAL PRODUCTION AND REPRODUCTION

The role of the service sector in the national economy can be defined only after analyzing its influence on the process of social and economic development. Service in remarkably extent conditioning economic, social and cultural process stay in close connection with the social and economic changes. The rank of service development is one of criterion grading the level of social and economic development of the state. That is why economic function of service must be regarded as a necessary factor in the process of production and social reproduction. It can be seen in all phases social and economic: production, division, exchange and consumption.

The service sector development needs to be recognized as a everlasting process. However one needs to underline that the base of existence and what relates to it, also the growth of GNP must be the product which may be improved or enabled by services. The development of service sector is one of the tendencies occurring in contemporary economies. The service sector is a huge area of human activity what is testified by its fulfilled different functions.

